

## Hazák és fiak

*Háború után a vesztes bosszút forral,  
míg a győztes elbutul. (Nietzsche)*

Első tétel: a nemzet az önazonosság s a belőle fakadó eszmélet ősforrása. Második tétel: a versengő nemzeti kultúrák nemcsak új minőséget hoznak létre, hanem ösztönzik és kiegészítik is egymást. Harmadik tétel: Európát a versenytette gaggá, s annak sorvadása veszejtheti el.

Sokan hiszik, hogy a nemzeti érzés a francia felvilágosodás terméke. Kialakulását az abszolút királyi hatalom, illetve a rendi társadalom bomlásából származtatják, és az alattvaló fogalmával állítják szembe, mely nem ismert vérségi, nyelvi és egyéb spirituális határokat. Azt állítják, a népek identitását az uralkodó személye, helytartói és kiváltságosai határozták meg, a mezopotámiai őslamoktól Rómáig és a Német-római Birodalomig. Ha így lett volna, nem tör ki számtalan háború, melyek legtöbbjét nem az uralom megkérdőjelezése, hanem a népcsoportok összetartozásából fakadó önállósulási vágy jellemezte. Hatalmas területek betagozódása legfeljebb időlegesen valósulhatott meg, holott a birodalmi struktúra kétségtelen gazdasági és kulturális fellendüléssel járt. Az építkezést szükségszerűen követte a hanyatlás, majd a szétesés. A törzsek, népek és nemzetek nemcsak a központosítás ellen vették fel a harcot, hanem azért is, mert nem kívánták, hogy bárki bármely eszme nevében másokat boldogítson. Ez érvényes a judaizmusra, a katolikus univerzalizmusra, az Iszlámra, a kezdetektől felekezetekre bomló protestantizmusra, kivétel nélkül minden vallásra és eszmeáramlatra, melyek hittételeiket egyetemesnek és örökkévalónak hirdetik. Innen nézve az emberiség életében – némelyek szerint egyenes vonalú fejlődésében – nincs érdemi változás. Minden vallás és doktrína, főképp a forradalmi eredetűek, vagyis a polgári, a kommunista és a nemzetiszocialista törekvések saját magukat a társadalmi evolúció végtermékének tartják, mely gyökeres változtatásra nem, legfeljebb módosításra szorul. Az elhíresült Francis Fukuyama egyenesen „a történelem végét” vízionálta pusztán azért, mert szétesett a Szovjetunió és a parlamenti demokrácia győzött Közép-Európában is. Holott valójában nem történt más, mint hogy megszűnt egy rövid életű biroda-

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Végvidék* (1561–1569) (Hitel Könyvműhely, 2012).

lom, a másik, ugyancsak nem épp nagy múltú megerősödött, bővítésbe kezdett az Európai Unió, és robbanásszerűen fejlődött a technológia. A világ egy részén kétségkívül megugrott az életszínvonal, ugyanakkor drámai növekedésnek indultak a jövedelemkülönbségek, felgyorsult a népességfogyás, rekordokat döntöget a migráció, már-már elviselhetetlenné fajult a munkanélküliség, az ideológiák kiüresedtek, az eszmék harca a politikai hatalom birtokba vételére és megtartására szűkült.

Ezért tapasztalható a meghaladottnak vélt nemzetállam reneszánsza. Az emberek, mint annyiszor, most is az általuk még átlátható legnagyobb közösségben, a nemzetiben kezdenek gondolkodni, mert úgy vélik, érdekeiket az képviseli leginkább. Az egynyelvű és egyszokású állam – szemben a Szent Istvánnak tulajdonított tanítással – menedéknek látszik a központi elvárásokkal szemben, melyek nemcsak a kiszolgáltatott gazdaságokat, hanem a lelkeket is nyomasztják. Ezek után felmerül a kérdés: melyik hübrisz veszélyesebb? A globális, a birodalmi vagy nemzetek feletti (nem kívánt törlendő), netán a patrióta, a nacionalista, a kirekesztő vagy berekesztő, a határok nyitogatása vagy lezárása, a jóléti kiadások bővítése vagy szűkítése?

Umberto Eco *Új középkor* című esszéjében írja: „A múlt nem múlt el. Még csak múltnak sem nevezhetjük.” Jelen van. A példákat sorolni sem érdemes, mert bár adott az új technológiák térhódítása, alkalmazóik épp azok segítségével harcolnak tovább. A világ népességének óriási többsége pusztán fennmaradásáért küzd, a kisebbség azért, hogy a javakból még többet birtokoljon. S míg a háborúk szülik a legfejlettebbet, a haditechnikát, az ötszázhuszonegy éve született esztergomi érsekkel és humanistával, Oláh Miklóssal szólván: „Soká nem lesz béke az olajfák alatt.”

Tán a hézagos történelemoktatásnak tulajdonítható, milyen kevesen tudják, hogy csupán a legutolsó rendi országgyűlés, az 1847. évi kezdte használni a magyar nyelvet. Ehhez képest Báthory Istvántól, majd Bethlen Gábor fejedelemtől kezdve az erdélyi országgyűlések magyarul zajlottak. Még kevesebben tudják, hogy II. József császár hírhedt nyelvrendeletét a pozsonyi felsőház maradéktalanul megszavazta. Ugyanilyen kevéssé ismert, hogy a haza és a hazafi szót Werbőczy István már 1504–1514 között írt művében, a *Tripartitumban* alkalmazta, majd felbukkant Bornemisza Péter, Balassi Bálint, Pázmány Péter és más késő középkori szerzőink munkáiban Berzsenyi Dánielig, Katona József, Petőfiig, Adyig, József Attiláig, Gérecz Attiláig és Döbrentei Kornélig, magyarul: e két szó irodalmi múltja több mint fél évezredes. Kultúránk latin nyelvűsége tehát korántsem akadályozta, hogy a nemzetet és az országot magyarként határozza meg, mi több: a latin menedék volt. Mélyen gyökerezett az antik műveltségben, a katolicizmusban és a Bibliát egyedül hiteles forrásnak tekintő, azt magyarra ültető reformációban. Bástya volt a terjedő német ellen, egyúttal szűkészszerűség, mert megérettette egymással a soknemzetiségű Magyar Királyság írástudóit. S nemcsak ez tartotta össze a Kárpát-medencét, hanem az egymással latinul társalgó és levelező, Európa-szerte páratlan autonómiák sokasága, az

erdélyi és Felső-Magyarországi szász városoktól a horvát-szlavón tengermellé-  
kig, a délvidéki bánágokig és a jász kun kapitányságig.

Időről időre felizzik a kérdés: mi a magyar?

Ezzel egyidejűleg: mit jelent a sokat emlegetett európaiság?

Könnyű válaszolni az előbbire, szinte lehetetlen az utóbbira. Berzsenyi Dániel, gr. Teleki Pál és Illyés Gyula meghatározása közismert, de van más. A munkaszolgálatra kötelezett Radnóti Miklós az Adyt pártfogoló Hatvány báró cukorgyárában dolgozott, míg az eredetileg fajvédő Bajcsy Zsilinszky Endre vitéz Nagybaczoni Nagy Vilmos hadügyminisztertől írásban kérte a költő leszerelését. A levelet a következő jelesek szignálták: gr. Bethlen Margit, Benedek Marcell, Csathó Kálmán, Eckhardt Sándor, Herczeg Ferenc, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Ortutay Gyula, Pátzay Pál, gr. Révay Gyula, Sík Sándor, Schöpflin Aladár, Zilahy Lajos és mások. Radnótit ezek után felmentették (más kérdés, hogy a kommunistává vedlett Ortutay az érdemet később magának tulajdonította). A költő megírta „Nem tudhatom” című versét, közben a Magyar Filozófiai Társaság tagjává választották, végül az ország német megszállása és a nyilas rémuralom kellett ahhoz, hogy Abda mellett meggyilkolják.

Némiképp a múltba révedve: hányféle haza és annak hú fia létezik?

A magyar történelmet évszázadokon át a Habsburg-dinasztia támogatása és az ellenük vívott harc határozta meg. Az udvarhűek a Magyar Királyságot a Német-római Birodalom közjogilag önálló perifériájának tekintették, míg a „rebellisek” a szabad királyválasztásért kardoskodtak. Nagyjainkat hol a török, hol a labanc lökte egyik vagy másik térfélre, némelyeket többször. A nemzeti emlékezet hősként a kuruc lelkületűeket tartja számon olyasféle kizárólagossággal, mintha az ellentábor nem is létezne. Holott Nádasdy Tamás nádor és Ferenc fia, az „erős fekete bég”, Batthyány Boldizsár, a hadvezér és humanista, Forgách Simon, Pálffy Miklós, Zrínyi Miklós, Esterházy Miklós, Pázmány Péter, gr. Széchenyi István, br. Eötvös József, br. Wlassics Gyula, Wekerle Sándor és gr. Tisza István, a két világháború között a legitimista gr. Sigray Antal nem akárhány voltak. Rákóczi Ferenc szobrai és a róla elnevezett utcák maguktól értetődők, míg az európai történelem máig legméltányosabb békéjének, a szatmárinak a kovácsa, Károlyi Sándor egy zsákutcát se kapott. A nagyságos fejedelmet a kudarcos szabadságharc hőrosszá tette, Károlyi generálist a sikeres békekötés áruháza gyalázta. Thaly Kálmán, Takáts Sándor, Herczeg Ferenc és más nagy tudású szerzők szót sem vesztegettek arra, hogy a majtényi fegyverletétel után a kurucoknak hajuk szála se görbült, s nemhogy életüktől és birtokaiktól, egy petájkuktól se fosztotta meg őket III. Károly király. A békekötést a szatmárnémeti rendi gyűlés jóváhagyta. Hasonló körülmények közt került sor az 1867-es kiegyezésre. Nem mondhatni, hogy Deák Ferenc és gr. Andrassy Gyula kevésbé tartotta szem előtt a haza érdekét, mint a Cassandra-levelét megíró Kossuth Lajos. Összegezve: a legelső Habsburg uralkodótól Trianonig a Magyar Királyság rövid rendeleti időszakoktól eltekintve jogilag önálló entitás volt. Ezek szerint a hazaszeretet legalábbis árnyalt megközelítést igényel, kuruc-labanc szem-  
szögből egyaránt.

Nincs nép, melyet a dicsőségvágy ne hevítene. A nemzeti nagyság és önállóság képzeete egész nemzedékeket készítet vakmerőségre és szorgos szellemi munkálkodásra. Ugyanakkor könnyen vezethet tévutakra is. A magyar történetírás és szépirodalom inkább szolgálja az önbecsülést, mint a szembenézést a múlttal és a tanulságok levonását. Holott jókat és rosszakat, bármely oldali hitványainkat és jóakarátú tévelygőinket egyaránt fel kell mutatnunk ahhoz, hogy „a harcot, melyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés”.

A magyar história összetettsége tán közelebb visz a másik kérdés megválaszolásához: mi is az a sokat emlegetett európaiság? Magam úgy vélem, Európé elrablása óta a fogalom csinált, magyarán: nem létezik. Antik kultúra, karolingi reneszánsz, trecento, quattrocento, cinquecento, francia felvilágosodás, ipari forradalom, Európai Unió ide vagy oda, a földrész annyiféle, ahány nemzet lakja. Egyetlen univerzális eszmétől, a kereszténységtől eltekintve a kontinensnek nincs meghatározó vezérelve – és soha nem is volt. Maga a kereszténység 1054, vagyis az egyházszakadás óta folyamatosan változik. Nehéz hasonlóságot fölfedezni a gótikus csúcsív, a barokk melki apátság, a barcelonai Sagrada familia és az orosz hagymakupola között. Makovecz Imre szakrális felfogása nyomában sem emlékeztet némely katolikus főpapokéra, miközben a hitét (eddig) senki se vonta kétségbe. Nagy a különbség a norvég lazachalász, a cseh serfőző és a szicíliai olajkáros között, rólunk, Kárpát-medencei renitensekről nem is beszélve. Ahány nemzeti történelem és tanulság, annyiféle Európában élünk.

Hérakleitosz szerint nem lépünk kétszer ugyanabba a folyóba.

A bölcselő a mozgást példázza, holott a folyó ritkán változtatja a medrét, de akkor is víz csordogál benne, s évről évre uszadékfát, kimosott rögöt, szennyet sodor. Tehát az állandóságot nem a folyó testesíti meg, hanem az áradás és az apadás, egyszóval maga a változás. Akkor hát mi a közös a változó Európában? Az, hogy fejlődés és hanyatlás egyaránt jellemzi, az pedig megítélés kérdése, melyik korszakát éljük, s mikor melyiket tekintjük tendenciának.

Netán érdemes újfent históriás visszatekintéssel élni. Az olasz reneszánsz legnagyobb hatású gondolkodójának, a politológusok ősatyjának tekintett Niccolò Machiavelli közel fél évezrede írta: „Három módja van azon birodalmak megtartásának, melyek... maguk szerezte törvények alatt, szabadságban élnek, amikor meghódítjuk. Elsőben is elpusztítani, másodsorban közöttük lakni, harmadsorban saját törvényeikkel élni hagyni és adófizetésre kötelezni őket; ugyanott kevesek uralmát létrehozni és barátságukat így biztosítani.” Világos beszéd, nyájas olvasó, nemdebar? Machiavelli nem a szélbe kiáltott. *A fejedelem* című kézikönyve a görög polisz, a római impérium s a későbbi hatalmak módszereiből indult ki. Maga sem ajánlott mást. Csupán összefoglalta mindazt, ami nyílegyenesen vezetett a százéves, majd a harmincéves háborúhoz, a napóleoni hadjáratokhoz, a két világháborúhoz, a magyar 56-hoz, végül a délszláv, legvégül az ukrajnai polgárháborúhoz.

Machiavellinél jóval régebbi, kétezeröttszáz éves forrás Thuküdidész *Peloponnészoszi háború* című munkája. Abban olvasható egy párbeszéd a déloszi szövetséget uraló athéniak és egy kis városállam, Mélosz vezetői közt. Utóbbiak két

nagyhatalom: Spárta és Athén közé szorultak. Csupán a függetlenségüket szerették volna megőrizni, mire a demokrácia mintaállama, Athén Philokratész vezetésével lerohanta, Méloszt hősiess védekezés után elfoglalta, a férfiakat egy szálig kiirtotta, a nőket és a gyermekeket eladta a rabszolgapiacon. Mélosz nem nyitott sem „keleti” Lakedaimón, sem a „nyugati” Athén felé, csakhogy rossz helyen, rossz időben próbálta megtartani (névleges) önállóságát.

Mohács után nem volt könnyebb dolga a magyarságnak sem.

Érdekek szaggatták annak előtte is, gyakorlatilag Corvin Mátyás halála óta. A tétet folyvást emelték a trónjelöltek, a főúri csoportok hatalomvágya, azok külhoni támogatása, a nyugati és a (dél)keleti veszély megítélésében mutatkozó különbségek, végül Dózsa után a rendi társadalom féltelmei és meghasonlása. Győztek a Habsburgok, de a harc egy pillanatra sem szűnt meg.

A tanulságok azt mutatják, érdemes kilépni a hazai keretek közül, és a keresztény Magyarországgal történeteket tágabb értelemben szemügyre venni birodalmi és európai szemszögből egyaránt. A Habsburg-ház, más szóval az akkori Nyugat, mint minden rossz forrása, saját bűneink és tévedéseink alól nem ment fel. Berzsenyi „romlásnak indult hajdan erős magyarjai” akkor éltek, amikor félmúltunk legsikeresebbjei nyelvújításon, agrárképzésen, színmagyar literatúrán, tudományos akadémia alapításán, takarékpénztár szervezésén és egyebeken fáradoztak, miközben az elmaradott viszonyokért nem(csak) az udvart s főleg nem a Nyugatot kárhoztatták. Más kérdés, hogy a reformkort Bécs és (kevés kivétellel) a nyugatos arisztokrácia, vagyis az akkori komprádorok legcsekélyebb támogatása nélkül, inkább ellenükre valósították meg. Még a reformkor előzménye is vita tárgya. Bár a nyelvújítás a testőríróknak nevezett csoportosulásból nőtt ki, a jelenséget kétféleképp látjuk. Az egyik nézet szerint a Mária Terézia királynő által szervezett Magyar Nemesi Testőrség a német és latin nyelvtudáshoz kötött, vármegyénként kiválasztott ifjak háromesztendős európai színvonalú képzését szolgálta, a másik szerint a cél a legjobbak elnémetesítése volt. A szándék vitatható, az eredmény nem. Hasonló a helyzet a nemesség adómentességét elsőként csorbító Lánchíddal (az átkeléshez nemeseknek, nemteleneknek vámot kellett fizetniük). Tudomásom szerint Metternich kancellár az építéshez azért járult hozzá, hogy legyen min Kelet felé mozgatni a hadakat. Ismerős eljárás a XX. és a XXI. századra nézve is.

Nálunk szerencsésebb sorsú nemzetek tévedéseiket, balfogásaikat, sikereiket egyaránt viszonylag rövid idő alatt képesek feldolgozni. Okulnak belőlük, és lépnek tovább – feltéve, ha a náluk izmosabbak legalább egy ideig békén hagyják őket. Ha egy országnak a nyugodt építkezés nem adatik meg, rögtönöz vagy egyensúlyoz. Báthory István, majd Bethlen Gábor óta tudjuk, hogy lehet(ne) okosan cselekedni, csakhogy a körülmények ritkán teszik lehetővé. Ahogy változik a folyó, úgy a medre is. Márpedig áradás és apadás idején egyaránt hajózni kell. Úgy hiszem, napjainkban mind nyugaton, mind keleten olyan gyakran változik a vízállás, hogy annak mélységét és irányát egyre nehezebb meghatározni. Hajótörésre az utóbbi években nem került sor, a magyar bárka nem kapott léket, s ha így halad tovább, nemhogy felszínen marad, nagyjavítása sem válik szükségessé.

## Időszerű-e Luther Márton?

Nem az a kérdés, mit gondolunk a hitújító 95 tételéről, hanem hogy 1517. október 31-én mutatkozott-e szemernyi esély, hogy az Ágoston-rendi szerzetes Albert mainzi érseknek írt, eredetileg vitairatnak szánt levele akkora hatással jár, mely megrengeti az egyház ezeröttszáz éves épületét. Melancthon állításával szemben Luther elhíresült írását nem szögezte ki a wittenbergi vártemplom kapujára. Nem is volt rá szükség. Az új tanítást maga a forrongó korszak terjesztette, még ha elindítása egyetlen személyhez is köthető. Voltak előzményei, a katarok, az albigensek és Husz János nyomán, de társadalmi erjedés kellett ahhoz, hogy a tételek széles körben megfogjanak. A Szentszék először leki-csinyelte – ahogy a hatalmasok azóta is teszik minden gyökeres változást hirdető gondolattal –, csakhogy hiába az ellenállás, egy új eszme erejét és alkalmazhatóságát az élet dönti el. X. Leó pápa Luthert eleinte „részeg németnek” titulálta, majd fölismerve az egyházi hierarchiát fenyegető veszélyt, egy Mazzolini nevű teológusra bízta az eltévelyedett báránka megregulázását. „Tudatlan istenkáromló eretnek”, mai szóhasználattal élve unortodox – állították Lutherről. Végül a pápa kiközösítette, és hatvan napot adott, hogy tételeit vonja vissza.

A fenyegetőzés, a gazdasági-politikai zsarolás, végül a belső ellenállás gerjesztése és támogatása a vezetők azóta is bevált módszere. Alkalmazásuk egy izmosodó népmozgalom vagy elsöprő demokratikus legitimáció esetén bajos, de a nyers erőszaktól eltekintve a változás lassításához vagy visszafordításához nincs más eszköz. A politikai osztály és az establishment főképp az elöregedő Nyugaton egyvalamiben ért egyet: abban, hogy a hatalmát fenyegető legcsekélyebb módosítás elítélendő, mint ilyen, megakadályozandó. A világnak ma egyetlen vezetője sincs, aki belátná, hogy az egymást követő válságokról maga is tehet. Mint a történelem során annyiszor, napjainkban is a terjeszkedés látszik járható útnak, holott a legfejlettebb technológiával és struktúrákkal rendelkező hatalmak a saját bajaikkal sem képesek megbirkózni.

A népjólét, közösségi szemlélet, hazaszeretet versus piac és megfoghatatlan piaci erők versenyében egy ideje az utóbbiak túlsúlya érvényesül keleten és nyugaton egyaránt. Bár az egyközpontúságban hívők és a független országokban gondolkodók harca korántsem ért véget, a „birodalmiak” lejártni próbálják a nemzetnek még a fogalmát is. Holott nincs ember, aki nem az anyanyelvén álmodna, szeretne és gondolkodna. Azzal kezdődik a művelődés, s az hoz létre valódi teljesítményt az irodalomban. Kevés kivétellel meghatározó gyerekkori élményekből fakad a hűség és a szellemi irányultság. Akár művészetéről, akár tudományról van szó, nincs világnyelv, mely bölcsőtől a sírig kísérné az alkotót, bármely szavakat teszi végül a magáévá, és használja munka közben. A terjeszkedő piaci szemlélet csupán egyetlen területre nem tudott igazán behatolni: a műalkotás folyamatába, akkor sem, ha gerjesztett világdivatok befolyásolják. Ma is orosz, francia, német, brit, skandináv, magyar stb. irodalomról beszélünk. Még

a posztmodernnek tekintett, a kritika fősodrába illeszkedő, a történet, a személyiség és/vagy a nyelv dekonstrukcióját alkalmazó Esterházy Pétert, Nádas Pétert és Kertész Imrét is magyar íróknak tartják Németországban éppúgy, ahogy a világhírű „Nagy füzet” szerzőjét, Agota Kristofot Svájcban, noha kizárólag németül és franciául publikált. Egyféle neorealizmust ismerünk: az olaszt, kétféle filmes új hullámot: a csehet és a franciát, míg Hollywood globálisan eladható termékeit nem tekintjük az érték szinonimájának. A bestseller szerzők, pl. J. K. Rowling valóban a nyelvi határok fölött átnyúló meséket írnak, csakhogy hiába a sosem volt világ és annak tanulság és katarzisz nélkülsége, a harrypotterkedőket angol és amerikai tollnokoknak gondolják. A Jaroslav Hašek után eddig legtöbbet fordított író, Bohumil Hrabal olyannyira cseh, mint a knédli és a pilseni sör. Ennek ellenére, akik pápábbak a pápánál, ideig-óráig meghatározó divatirányzatokban hisznek, de vannak Luthernél lutheresebbek is, akik mindent egyetlen ősforráshoz vezetnek vissza; másból egy világért se merítenének. Holott a nemzeti irodalmaknak – ahogy korábban a mítoszoknak és a vallásoknak – többek közt az a hasznuk, hogy képesek másokat megtermékenyíteni. Az európai regény Cervantessel kezdődött, az orosz Dosztojevszkij nyomán „Gogol köpenyéből bújt ki”, és vált a literatúra kincsévé, miközben a jeles irodalomtudós, egyetemi tanár Márkus Béla szerint ha Cervantesből kivonjuk a spanyolt, Dosztojevszkijből az oroszot s a dél-amerikai mágikus realizmusból Dél-Amerikát, semmi sem marad.

## Koreszmék és áramlatok

Az ember már csak olyan, hogy tagolni próbálja a históriát. Így született a kőkor, bronzkor, vaskor, ókor, középkor, újkor stb. az áttekinthetőség végett, noha nincsenek egyértelmű korszakhatárok. Címkezzük az eltelt időt, például rendiség, nagy felfedezések, felvilágosodás, holott világunkat ma sem ismerjük (elégé). Petőfi még azt írta Európáról, „elzúgtak forradalmi”, jöhet azután került sor a valóban eget-földet rengető bolsevik felkelésre, majd a náci hatalomátvitelre. Úgy vélem, az eddig legtalálóbb kortárs megfogalmazás Czákó Gáboré. Ő a jelent „gazdaságkorként” írja le, megelőzve Ferenc pápát, aki Európát, általában a nyugati világot elüzletiesedéssel vádolja, és erőt hiányolja belőle az embert. Igazuk van. A jóléti társadalmakat korábban szociális piacgazdaságnak hívták, mára azonban épp a szociális szempont látszik eltűnni belőle. Erre utal a fiatalok növekvő munkanélkülsége, az emelkedő egészségügyi kiadások, a korrupció terjedése (az élsportban is), a globális tőke leplezetlen hatalomvágya, a megvásárolt média szemérmetlen hazugságai, a háborús ürügyek és sok más. Utóbbi újfent azt a célt szolgálja, hogy fellendítse a hadiipart, vagyis a gazdaság legfejlettebb szegmensét, és enyhítse a súlyosbodó társadalmi válságokat. Kivált az USA-ra jellemző, hogy a leszakadó fiataloknak menedéket a hadseregben kínál, máskülönben nagy valószínűséggel bűnözők-

ké lennének (az ezer lakosra jutó börtönnépesség világszerte az Egyesült Államokban a legmagasabb). Történelmi párhuzamot e tekintetben is felfedezhetünk. A középkor vége felé Európa legkulturáltabb és leggazdagabb települései, az itáliai városállamok hozták létre a legkorszerűbb zsoldos hadat, a condottieriket, mert az egyre kevesebb élőlőmunkát igénylő mezőgazdaság a parasztságot nem volt képes eltartani, s a céhes ipar sem biztosított elegendő munkát. Anglia, Hollandia, végül az USA felemelkedése előtt a lombard bankházak uralták a pénzügyeket a mai óriásbankokhoz hasonlóan, ugyanis a politikai hatalom birtokosain kívül csak egy szűk csoport érdekeit szolgálták. Végül le-tűntek, és jöttek mások, a tőkekoncentrációt, ezzel a befolyást immár világméretűvé fokozva.

A világ azonban nem hagyja magát. Megszűntek a gyarmatbirodalmak, és szétesett a Szovjetunió, ezt követően új versenyzők jelentek meg: Japán, Kína, India, Brazília, Dél-Korea, Tajvan és nem utolsósorban Oroszország. Magához tért a világháborús vesztes Németország, míg a győztesek a versenyben kezdenek lemaradni. A szabadságára (szabadosságára?) és sajátos demokráciájára kevély USA a vietnami háború óta épp azzal nem szolgál, amit a legharsányabban hirdet: társadalmi mintával. Egyelőre az amerikai számítógép a legfejlettebb, és a legnézettebb filmeket Hollywood állítja elő, de korántsem ilyen egyértelmű a fölény a magaskultúrában, az űrtechnikában és a haditechnikában, a szociális állapotokról nem is beszélve.

Egy jeles magyar festő és zománcművész, Strohner József nemrégiben azt mondta: a reneszánsz a háborúskodó itáliai városoknak köszönhető. Mi köszönhető a békés svájci államszövetségnek? A kakukkos óra. Meglehető paradoxon, de tán nem annyira, ha a peloponnészoszi háborúra gondolunk, amit az akkor legfejlettebb Athén, az egyeduralmát szolgáló déloszi szövetség kierőszakolója elveszített, végül eljelentéktelenedett és római provinciává vált.

Nincsenek örök életű hatalmak, akkor sem, ha befolyásuk és növekedésük határait nem ismerik fel. Körülmények vannak, melyekkel lehet élni és visszaélni, míg jönnek az elkerülhetetlen változások. A zsarolás hosszabb távon sohasem kifizetődő, mert a zsarolót előbb-utóbb belülről zabálja fel. Az USA otthon vesztette el a vietnami háborút, nem a dzsungelben. Az afganisztáni, iraki, szíriai háborúskodás támogatottsága is fogy. Ma a valódi tét Oroszország kiszorítása az európai térségből és a transzatlanti kereskedelmi egyezmény nyélbe ütése, mely a veszni látszó amerikai gazdasági fölényt biztosítaná.

Ebben a játszmában Magyarország újra érdekütközés színtere. Tehet, mondhat bármit, vagy kiszolgálja mások aktuális érdekét, vagy... Megnézheti magát. Pár éve átesett a súlyos gazdasági és politikai fenyegetettség korszakán, most pedig a belső elégedetlenség szításával és a szellemi polgárháború izzításával kell szembenéznie. Ilyen állapotok közt nincs abban semmi meglehető, ha erősödik a nemzeti retorika, és nemcsak a radikális politikai kommunikáció során, hanem a közbeszédben is – mert a magyar társadalom túlnyomó részének igénye van rá. Ez vezetett a 2014-es választások eredményeihez, majd a magától



értetődő visszacsapáshoz. „Nem lesz itt nyugi” – közölte Heller Ágnes –, és lőn. Ehhez képest az Európai Unió sem a nyugalom óceánja. A brit kilépési szándéktól Katalónia függetlenedéséig, az adóparadicsomokba deponált nyereségéig és a munkanélküliség felduzzadásáig annyi a probléma, amennyi pusztá felsorolása is külön tanulmányt igényelne. Bár úgy tűnik, az EU végre észbe kapott, és a foglalkoztatás bővítéséhez egy 300 milliárd eurós alapot hozott létre, azaz tervez létrehozni, annak túlnyomó részét a magántőke biztosítaná. Márpedig az államoktól független pénzek elköltését, azaz a munkahelyteremtő beruházásokat is a megtérülés szempontjai határozzák meg. Ha így van (lesz), a magyar kormány víziója, a munkaalapú társadalom létrehozása a tőkeerős Nyugaton is vágyalom csupán.

A protestáns munkaetika Európát épp a földrajzi felfedezések és a gyarmatbirodalmak kialakulásakor tette naggyá, vagyis akkor, amikor a földrészre áramlott az ingyen arany-ezüst és a különféle nyersanyagok. Ám azokat szállítani, feldolgozni és értékesíteni is kellett. Termékké formálásuk felettébb munkaigényesnek bizonyult, és öldöklő versenyt generált. A céhekből manufaktúrák, üzemek, gyárak, majd konszernek lettek, az agráriumból kiszorult tömegeknek elfoglaltságot adtak, s ezzel létrehozták a viharos fejlődés alapjait. Luther Márton emlegetett 95 tétele nem tévedhetetlenségét bizonyítja, hanem azt, hogy ami avított és erkölcsstelen, azt meg lehet és meg is kell változtatni. Nemcsak a mise nemzeti nyelvűségéről van szó, sokkal inkább arról, hogy „az evilági gyarapodás Istennek tetsző”, vagyis a polgári erkölcs és szorgalom példaadó s az élet egyik méltó célja és hozadéka.

Az viszont a legkevésbé sem tekinthető a polgári szorgalom hozadékának, amiről Clayton Christensen, a Harvard egyetem közgazdász tanára, ötgyermekes családapa, nem mellesleg mormon püspök beszél. Megdöbbenő közlése szerint a verseny ma már nem(csak) a termékek minőségére, újszerűségükre, és árakra vonatkozik, hanem – egyre inkább – az értékpapírok hozamára, illetve azok lehető leggyorsabb értéknövekedésére. Christensen kimutatja, hogy a brókerek a tőzsdéken a részvények óriási többségét kevesebb, mint egy (!) percig birtokolják. A világban olyan mennyiségű virtuális pénz forog, s az egyes országok adóssága akkorára növekedett, amennyi a valós termelési értéket messze meghaladja. Ugyanakkor a reálgazdaságban is mindinkább teret nyer a MacDonald’s filozófia: fald be és takarodj!

Mivel a tőke drága, főképp azokra a területekre áramlik, ahol a megtérülés nemcsak bizonyos, hanem a profit is busás. Ez azt jelenti, hogy a pénzügyi hatékonyság minden más szempontot megelőz, beleértve az emberiességet, a környezetvédelmet és az erőforrások észszerű felhasználását. Christensen hozzáteszi: minthogy az ipar a technológiai újítások nyomán nem vagy alig teremt munkahelyeket, eredeti céljaival ellentétesen a munkanélküliséget inkább fokozza. A jelenség először a világ fejletlenebb országaiban kapott lábra, majd eljutott az EU-ba is, ahol 2014-ben 26,6 millió, azaz csaknem három magyarországnyi ember keresett állást. A fejlett eurozónában a munkanélküliek száma közelít

a húszmillióhoz. Ennyi embert a korábban csodaszernek kikiáltott szolgáltatóipar sem képes foglalkoztatni. Óriási tömeg, mely napról napra növeli a segélyesek számát, miközben a migráció olyan mértékben terheli a szociális kiadásokat, amely már-már európai társadalmi robbanással fenyeget.

Egy római mondás szerint a pénznek nincs szaga. Bár a kijelentés ironikus, mégiscsak a rabszolgamunkán alapuló termelés hozadékáról született ordas hazugság. A pénz ma is vértől-verejtéktől bűzlik, míg eljut valamelyik adóparadicsomba, s ott illatozni kezd. Brandon Garrett, a virginiai egyetem jogász professzora felteszi a kérdést: Hogyan úszták meg az amerikai nagybankok és befektetési alapok a súlyos csalásokat és pénzügyi visszaéléseket? Tömör válasza: háttéralkukkal és enyhe pénzbüntetéssel.

Voltaire Pangloss professzora szerint „ez a világ a lehetséges világok legjobbika”. A Candide hiszékeny német ifja Leibniz optimizmusán nevelődik, míg rájön: „Emberek milliói... Vastag bőrt növesztenek maguk köré, hogy senki ne okozhasson nekik fájdalmat. De boldoggá sem teheti őket.” Majd: „Mindegy, a madár szárnya dróttal vagy finom selyemfonállal van megkötve. Nem tud repülni, míg egyik vagy másik kötelék el nem szakad.” Rég felismert, szinte közhellyé koptatott igazságok, csakhogy az érvényességükből mi sem vesztek.

A nemzeti önállóság és a nemzetekfelettség, a betagozódás kontra függetlenség hívei szót sem vesztegetnek arra, hogy mindkét helyzet viszonylagos. Totális hatalom és totális szabadság Európában a népvándorlás óta nem ismeretes, jobban mondva, ha létrejött, történelmi léptékben olyan rövid ideig tartott, hogy az egymással szembeesülő erőket sose volt képes semlegesíteni. Manapság egy új népvándorlás tanúi vagyunk, melyről nem tudni, miképp csillapítható, s ha nem sikerül, milyen következményekkel jár.

Kulin Ferenc irodalomtörténész, egyetemi tanár, 1990–1994 között az országgyűlés kulturális bizottságának elnöke nemrég egy meglepő összefüggést hozott szóba. Országunk 1982-ben vált a Nemzetközi Valutaalap (IMF) tagjává. Még abban az évben kiküldött egy csoport közgazdászt az USA-ba, hogy tanulmányozzák az ottani pénzügyeket. Kiképezték őket, majd hazatértek és munkához láttak, ezzel felgyorsult az eladósodás, végül kezdetét vette a privatizáció, magyarán a gazdaság kifosztása. Nézőpont kérdése, mit lehetett volna kezdeni az elavult termelési szerkezettel. Vita tárgya, mekkora áldozatot volt érdemes meghozni annak átalakításáért és a nyugati integrációért. Ám vitathatatlan, hogy a korábbi szocialistákból és kedvezményezettjeikből akkor jött létre a hazai komprádor burzsoázia, akkor váltak munkanélkülivé milliók, és lettek segélyen tengődökké vagy idő előtt nyugdíjazottakká. A magánosítás addig folytatódott, míg eltűnt a hazai gépipar javarésze, a könnyűipar, az élelmiszer-feldolgozás, a növényolaj-termelés és a cukorgyártás, végül elkótyavetyélték a MÁV egyetlen nyereséges üzletágát, a teherszállító kapacitást. A betelepült nyugati pénzintézetek szinte teljesen kiszorították a hazaiakat. Gyors ütemű fejlődésre került sor szinte minden területen, de azt jóval meghaladó mértékben nőtt a létbizonytalanság. A formálódó magyar vállalatok nem azzal kezdték, hogy a közösséget

bevonva részvényeket bocsájtottak ki, hanem bankhitelhez folyamodtak. Tehát az új vagy átalakított régi cégek súlyos kamatterhet vállaltak, mielőtt legalább részben kitermelhették volna a kölcsön fedezetét. Ezt tanulták az 1982-ben az IMF-hez menesztett magyar közgazdászok? Nem inkább azt, hogyan lehet a magyar gazdaságot fillérekért kiárusítani és piacainkat átjátszani a tőkeerős nyugati nagyvállalatoknak?

Adam Smith, a szabad piac legnagyobb hatású teoretikusa jó kétszáz éve írott művében, a *Nemzetek gazdagságában* elsőként használta a „láthatatlan kéz” fogalmát, mely a kereslet-kínálat törvényszerűségeit és a munkamegosztás előnyeit jeleníti meg. Akik ma a skót közgazdászra hivatkoznak, legfontosabb közlését egyszerűen elhallgatják, azt, hogy a szabad piac csak akkor működik, ha szereplői maradéktalanul tisztességesek. No de mi van, ha nem azok? Smith kései hívei szívesen szajkózzák: az állam rossz gazda. Eloszt, pazarol, felél és így tovább. Ezek szerint a tőzsde, az adóparadicsom, a spekulatív alap, a bennfentes pénzügy, a környezetszennyező óriásvállalat csupa erkölcsös személynél áll?

Borúlátók szerint minden rosszban van valami még rosszabb, a derúlátók pedig azt állítják, az „eredeti tőkefelhalmozás” árát átmeneti társadalmi igazságtalanságokkal, de meg kell fizetni. Ehhez képest a magyar gazdaság ma is tőkehiányban szenved. S még szóba sem került a politikai deficit, mely elvezetett az Antall-kormány bukásához, az álruhás régiek restaurációjához, 2006-ban a tömeges tiltakozásokhoz, végül az államcsődközeli helyzethez. A szavazófülkékben földindulásnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy az ország megkezdje a kinkeserves kilábalást.

Az Európai Unió tagadhatatlan érdeme, hogy (a délszláv polgárháború kivételével) elejét vette a fegyveres összecsapásoknak, és jelentős erőfeszítéseket tett a közép-európai térség felzárkóztatásáért. A határok nélküli földrész a legjobb gondolat az Osztrák-Magyar Monarchia óta, melynek sikerült megvalósítania a szabad közlekedést, a valuta- és vámuniót, a tőke, a szolgáltatások és a munkaerő korlátatlanságát, valamint a kultúra termékeny sokszínűségét egyazon állam keretein belül, legalább a kontinens középső részén. Ugyancsak az EU jeles koncepciója a szubszidiaritás, vagyis az a törekvés, mely szerint a polgárok mindennapjait érintő döntéseket a hozzájuk legközelebbi szinteken hozzák. Ez az önkormányzatiság, más szóval a helyi függetlenség lényege. Ebből következne, hogy a tagállamok mozgásterüket saját törvényhozásukban megtarthassák mindazon kérdésekben, amelyek nem veszélyeztetik a demokratikus alapjogokat, általában az egyetemes emberi szabadságot.

Napjainkban épp azok értelmezése vált ki öldöklő csatát. Noha egyre nyilvánvalóbb, hogy az aggódók nem a demokráciát féltik, hanem a saját befolyásukat és jól körülírható gazdasági érdekeiket. A vita nemcsak politikai természetű, hanem (már rég) áttevődött a nyelvi értelmezés színtereire is, és ostoba címkézésbe fűlt. Bár a régi hívószavak: antiszemita, rasszista, kirekesztő, diktatorikus, homofób stb. mind hamisabban csengenek, és kezdik elveszíteni mozgósító

hatásukat, a propagandából nem koptak ki, mi több: újakkal gyarapodtak. Ilyen a szegénység és a korrupció, ami ugyan európai és világielenség, de az egyenlőknél egyenlőbbek gyakran szűkítik arra az országra, amely vezetése épp útjukban áll. Az EU és a nagy testvér USA kettős mércéje sokakat képes megtéveszteni, de attól még álságos marad. A jó szándék, mint a történelemben annyiszor, most is keveredik a nyers hatalmi érdekekkel és a pártok küzdelmeivel.

Az Európai Uniót kezdetben az integráció mélyítőinek és bővítőinek tábora osztotta kétfelé, más szóval azoké, akik előbb a tagállamok szoros együttműködését szorgalmazták, és azoké, akik inkább új felvételére törekedtek. Győztek a bővítők, de ezzel rögvest új törésvonalak támadtak. Maga az EU is meghasonlott, immár a hagyományos értékek, a fontolva haladás és a közösségi kötelezettségvállalás hívei, illetve a parttalan liberalizmus, az egyéni szabadság túlhangsúlyozása és az államot mint szabályozót leépíteni szándékozók között. Majd jöttek az EU-t megkérdőjelezők (euroszeptikusok), a zöldek, a feministák, a kommunisták és a nemzeti radikálisok. Így fest az egységet áhítók és ellenzők tarka egyvelege. Innen nézve értelmetlen a mitikus „Európára” hivatkozni. Szegény Csengey Dénes még azt követelte: „Európába, de mindahányan!” – csak hogy azóta kiderült, közös nevezőként legjobb esetben is csupán a keresztény hagyományról lehet szó, vagyis arról, amit a törvényhozók nagyobb része még az alkotmányból is kihagyott, s amit földrész politikailag korrekt hangadói megtagadtak. Azok, akik karácsonykor „télifát” állítottak Brüsszelben. Közös nevező a „mag-Európában” létrejött egységes valuta, de a gyümölcsnek nemcsak magja, húsa és héja is van. Ezek után ki-ki döntse el, a kimaradó Nagy-Britannia, Norvégia, Svájc, Lengyelország, Magyarország, Csehország, Litvánia stb. a termés melyik része.

## A tömegkultúra hatásai

E téren sincs új jelenségről szó. A görög tragédia, dráma és komédia még katarikus élménnyel járt – mintául szolgál ma is –, ám a római cirkuszi játékok elbutuláshoz és erkölcsi zülléshez vezettek. S ugyanúgy mintaként szolgálnak. A népesség mindenkor inkább akart szórakozni, mint művelődni. Régebbi korokban másra nem is volt lehetősége, mert hiányoztak a tárgyi alapok, többek közt az írni-olvasni tudás. Csakhogy a vásári mutatványokkal párhuzamosan virágzott a népművészet, minden alkotás ősforrása, majd az egyház révén a képzőművészet, a zene és a iiteratúra ismét erőre kapott. Magam múlt és jelen közt a lényeges különbséget abban látom, hogy míg korábban az emberek többé-kevésbé tisztában voltak azzal, mi választja el a magaskultúrát és a tömegkultúrát, a határok manapság szinte teljesen elmosódnak. Műalkotás lehet bármi, amit a divat és a marketing annak titulál. A társadalom még ellenáll, de a különféle műfajokban hódít a könnyen emészthető és a megbotránkoztató. A tét egyre alacsonyabb, az ingerküszöb egyre magasabb. Pár éve egy szegedi kortárs kép-

zöművészeti kiállításon az „alkotó” *Utolsó vacsora* címmel emberi ürülékkel dekorált tizenkét tányért mutatott be, majd a felháborodás nyomán volt képe közölni: nem Jézusra és a tanítványokra gondolt. Csekély harminc évvel megkésett utánérzés az osztrák botrányhős, Hermann Nitsch nyomán. A düöniszoszi játékokat felváltotta az öncélú erőszak-ábrázolás, a (gyöngé) pornográfia és az egyre divatosabb homoerotikus megjelenítés; mindaz, amit legjobb esetben is csupán zsákutcának nevezhetünk.

Rómára nézve az is történelmi tapasztalat, hogy a legfejlettebb hatalom a legőcskébb produktumok terjesztésében élen jár. Ugyanakkor a barbárnak és elnyomónak tekintett vagy legalábbis a „maradi” hagyományra támaszkodók még mindig értékelvűen alkotnak. Elég Japánra, Kínára, Oroszországra vagy épp a Székelyföldre gondolnunk, de a hadállásait még Magyarország is tartja főképp a zenében, az építészetben, a költészetben és a színművészetben. Böven érik nemzetközi hatások, s ez így van jól, de a mondanivaló és a kimunkáltság nem veszett ki belőlük. Csöppet se baj, hogy a virtuális a manuális nyomában liheg. Az (lenne) fontos, hogy egyik ne szorítsa ki a másikat. A gyors és látványos ne helyettesítse a megszenvedettet és a megdolgozottat.

„Új undokaink” vagy nem olvasták Rostand *Cyranóját*, vagy nem óhajtanak róla tudomást venni. Szükség van távolságtartásra és egészséges iróniára, de Bergerac nagyorrú lovagja a hangoskodókat a helyükre teszi: „Kigúnyolom magam, ha kell, de hogy más tegye, azt nem tűröm el.” Ehhez képest népszerűségükkel és botrányaikkal takarózó senkik gúnyolnak és gyaláznak valakiket, csak mert utóbbiak nem rúgják le magukról molyette takaróként a hagyományt. Nem szakítanak sok ezer éves kultúránk eredményeivel, inkább támaszkodnak rájuk, s nem válnak annyira önhitté, hogy az érlelődés és az alkotó munka megtakarítására vetemedjenek.

A gúny és az öncélú gyalázkodás tágabb értelemben mindinkább elfogadott eszköz. Felváltotta a vitakultúrát. Használja a műelemzés, ugyanúgy a politika, mely az alkotóknak táborokat jelöl ki. Az inkvizíció annak idején nyílt erőszakhoz folyamodott, ma pedig éles fegyver a mondanivaló kiforgatása és meghamisítása. Kivált a politikában pusztító hatású, ha csak azt vesszük, hogyan nézi ostobának a Nemzetközi Valutaalap az adófizetőket, a hitelminősítők a gazdaságokat, az Európai Unió vezetői egy része a saját polgárait, s hogyan kicsinylik a balliberálisok magát a nemzetet. Innen nézve a művészet tekinthető akár marginálisnak, csakhogy esetenként pártharcok színterévé züllik. Tény, hogy az irigység pártsemleges. Az is tény, hogy az unos-untalan emlegetett világnézeti semlegesség a szellemi restség előszobája, ráadásul nem igazán létező, hisz valamiféle nézete mindenkinek van. Bevallja, vagy nem, megpróbálja a társadalomra erőszakolni, reklámmal és a másfélék elhallgatásával vagy elhallgatásával egyaránt. Ez sem új jelenség. Julien Benda az *Írástudók árulása* című traktátusában már 1927-ben közölte: „Napjainkban a bűn szólítja fel az erényt önigazolásra.” Műve hatását fokozta, hogy Babits Mihály népszerűsítette, még hozzá úgy, hogy szembeállította az irracionális náci eszmével. Vessenek móku-

sok elé, de úgy vélem, ma a parttalan neoliberális gyakorlattal, a terjedő individualizmussal, Európa elöregedésével és ellenőrizhetetlen bürokráciájával, össznépi felelőtlenséggel, a bevándorlás gazdasági és kulturális sokkjával, ismétlődő válságokkal és a művészetek kiüresedésével kell szembenéznünk, melyekről az ún. progresszió egyszerűen nem vesz tudomást.

Deák Ferenc azt javasolta, a sajtótörvény egyetlen mondatból álljon: nem szabad hazudni. Mivel a sajtó már akkor is szívesen hamisított, majd a csúsztatást, a torzítást, a felszínességet és a közönséges rágalalmazást tökélyre vitte. Mindebben az elektronikus média élen jár, de a nyomtatott sajtó sem sokkal különb. A világlapok saját magukat nevezték ki „fősodrattá”, melyben a csúcserőtelenség egy része is boldogan lubickol, noha tudhatná: egy újság minél olvasottabb és befolyásosabb, annál valószínűbb, hogy szerzőiket megzsarolták vagy megvették. Az adott lap irányultságát elsősorban a tulajdonosi kör, illetve annak politikai-gazdasági érdekei határozzák meg, másodsorban a kiadvány célcsoportjai, vagyis azok, akiknek a hirdetéseket szánják. A sajtó ugyanis termék, s csak azt követően szellemi produktum. Felesleges emiatt keseregni, elvégre a média sem más, mint a társadalom leképezése és a különféle álláspontok érvényre juttatásának az eszköze. Más kérdés, meddig hajlandó elmenni a manipulálásban és a tények elhallgatásában. Legutóbb süket csönd fogadta dr. Udo Ulfkotte, az egyik legnevesebb német hírlapíró, a rangos *Frankfurter Allgemeine Zeitung* szerkesztője „Megvásárolt újságírók” című sikerkönyvét. A szerző a kötetben részletesen dokumentálta, miként korrumpálják a titkosszolgálatok, a lobbiszervezetek és a nagyvállalatok a médiát. Beismerte, hogy a német hírszerzés őt is zsoldosként alkalmazta, mi több, nem egy cikkét tőlük kapta, rá csak a neve miatt volt szükség. Ulfkotte vevői közé tartozott a szaúdi királyi ház, az ománi szultán és az USA Marshall nevű, befolyásos alapítványa. Luxus utak, aranyórák, pénz, karrier, az olvasóknak, tévénezőknek, rádióhallgatóknak szánt fedőtörténetek mind szerepet játszottak abban, hogyan tálalták vagy hallgatták el az adott eseményt. Remélhetnénk, hogy a huszonekét országban kiadásra váró kötet olvasóit ráébreszti a valóságra, csakhogy a *Megvásárolt újságírók* is termék, mely addig adható el, míg új termék föl nem váltja.

## A szabadság visszatérő ábrándja

Ha álom, akkor is lelkesítő. Jóllehet a világ gazdaság és a hatalmi célok összetettsége miatt függetlenség ma már annyira sem létezik, mint az istenkirályok és abszolút uralkodók korában. Az egymásra utaltságot elfedi a stabil országhatárok és a nemzeti önrendelkezés szüntelen hangoztatása – noha egymással szöges ellentétet képeznek –, miközben dúl a harc első, második és sokadikok közt. Nem az a kérdés, ki tanyázik a jó, és ki a rossz oldalon, hisz az oldalak, vagyis az erőviszonyok változók és sokfélék. A nemzetek, így a magyarság dilemmája abban áll, legalább rövid és középtávon mi szolgálja az érdekeiket anélkül,

hogy másoké csorbulna. A döntés azok dolga, akiket a választók felhatalmaznak rá. Akkor is, ha a polgárok esetenként, mondjuk úgy, „rosszul döntenek”. Korlátlan cselekvési szabadság egyetlen területen létezik: a kultúrában, az viszont meghatározó, mint a levegő, mely hiányát csak akkor vennénk észre, ha fuldokolnánk. Hasonló szabadságot igényelne a gondoskodás az eltérő múltú és fejlettségű országok jólétéről, energia-ellátottságukról, népességük megtartásáról és képességükről, noha úgy tűnik, vágyalom csupán. Holott ezek azok a kérdések, amelyekben érdemes elmenni a falig (a nagyhatalmaknak időnként azon is túl). Úgy hiszem, napjainkban nem azok a hazafiak, aki a sosemvolt határtalan szabadságot szorgalmazzák, hanem azok, akik a nemzeti kultúrában és művelődésben látnak termékenyítő erőt, összehasonlítási alapot és kitörési pontot. Versengjen a gazdaság, a tudományok, az eszmék és a művészetek, de egymás elfojtására vagy kiiktatására ne törekedjenek, mert nélkülük szegényebb volna a világ.

